

Капіца Ю. Охорона авторського права при комерційному розповсюдженні або вільному доступу до електронних наукових видань у мережі Інтернет: вимоги, обмеження, досвід // Наука України у світовому інформаційному просторі / НАН України. – Вип. 11. – Київ : Академперіодика, 2015. – С. 48–54.

<...> Авторсько-правові питання видавництва наукових журналів у Європі.

Вільний доступ до наукових видань

Політика відносно відкритого доступу до наукових публікацій розроблялася ЄС з 2006 р. Тоді були проведені публічні консультації щодо Докладу про економічний та технічний розвиток ринку наукових видань у Європі¹. Також Радою з наукових досліджень у Європі було підготовлено доповідь «Наукові публікації – політика відкритого доступу»².

Механізми вільного доступу до наукових публікацій були апробовані під час 7 Рамкової програми ЄС досліджень та розробок. На цей час регламентація доступу до наукових публікацій визначається рядом політичних документів та актів ЄС, зокрема:

- Рекомендацією Європейської комісії «Про доступ та збереження наукової інформації» (2012);
- Повідомленням Європейської комісії «До кращого доступу до наукової інформації: розширення використання результатів державних інвестицій у дослідження» (2012);
- Керівництвом щодо відкритого доступу до наукових публікацій та даних наукових досліджень у програмі Горизонт–2020 (2013) тощо³.

Відповідно до вказаних документів, з 2014 р. усі результати наукових досліджень, що фінансуються за рахунок програми Горизонт-2020, мають публікуватися у наукових журналах відкритого доступу. До 2016 р. 60 % всіх

¹ A public Consultation on the EC-commissioned Study on the economic and technical evolution of the scientific publication markets in Europe (March–June 2006).

² Report «Scientific Publication – Policy on open access». The European Research Advisory Board (EURAB), December 2006. – 14 p.

³ Commission Recommendation «On access to and preservation of scientific information», Brussels, 17.7.2012. C(2012) 4890 final.

Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of Regions «Towards better access to scientific information: Boosting the benefits of public investments in research». European Commission, Brussels, 17.7.2012. COM(2012) 401 final.

Guidelines on Open Access to Scientific Publications and Research Data in Horizon 2020. Version 1.0, 11 December 2013.

публікацій учених, що здійснюються дослідження за рахунок державних коштів, передбачається видавати у журналах відкритого доступу.

Згідно зі Стратегією ЄС «Відкриті дані» (2011) передбачається:

- запровадження вільного доступу до наукових публікацій, що відображають результати досліджень у рамках програми Горизонт-2020 за підходом «Золотий вільний доступ» та з компенсацією витрат видавництва на розміщення статей в Інтернеті;

- запровадження вільного доступу до репозиторія (сховища), де наукові статті будуть розміщуватися у строк не більше шість місяців (або дванадцять місяців у галузі гуманітарних та соціальних наук) після публікації («Зелений вільний доступ»).

Європейська комісія рекомендує застосовувати аналогічний підхід до результатів досліджень у рамках національних програм наукових досліджень. До пакету заходів входить також розвиток електронної інфраструктури для обміну науковою інформацією на європейському та глобальному рівні⁴.

Сучасна політика щодо питань доступу до охорони прав інтелектуальної власності до наукових публікацій викладена у прийнятому 2013 р. Керівництві щодо відкритого доступу до наукових публікацій та даних наукових досліджень у програмі Горизонт–2020 (далі – Керівництво)⁵.

У документі зазначається, що на цей час відсутні правові визначення «відкритого доступу», проте авторитетні визначення «відкритого доступу» є у політичних деклараціях з цього питання – Будапештській декларації щодо відкритого доступу 2002 р. та Берлінській декларації щодо відкритого доступу до наукових і гуманітарних знань (2003).

Берлінська декларація надає таке визначення відкритого доступу:

«Внески у відкритий доступ включають оригінальні результати наукових досліджень, підготовчі матеріали та метадані, матеріали щодо джерел, цифрові версії матеріалів у графічній та зображувальній формах, а також наукові мультимедійні матеріали.

Внески у відкритий доступ повинні задовольняти двом умовам:

1. Автор(и) і особа(и), яким належить авторське право таких внесків, надають усім користувачам вільне, безвідзивне, діюче у всьому світі право доступу до ліцензії на копіювання, використання, розповсюдження, передачу та показ твору публічно, а також на створення та розповсюдження похідних

⁴ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of Regions Brussels «Open data. An engine for innovation, growth and transparent governance», Brussels, 12.12.2011. COM(2011) 882 final.

⁵ Guidelines on Open Access to Scientific Publications and Research Data in Horizon 2020. Version 1.0, 11 December 2013.

творів у будь-якому цифровому середовищі для будь-якої відповідальної мети за умови коректного посилання на авторство (наукова спільнота, як і раніше, може визначати правила стосовно коректного посилання на авторство та відповідального використання публікацій). Крім того, дозволяється виготовляти невелику кількість друкованих копій для персонального використання.

Одна повна версія твору та всіх додаткових матеріалів, включаючи копію дозволу, як визначено вище, має зберігатися в електронному форматі відповідного стандарту (і тим самим здійснюється публікування), який відповідає технічним стандартам (наприклад, правилам для Відкритих архівів) та який утримується та обслуговується науково-дослідною установою, науковим товариством, урядовим агентством або іншою авторитетною організацією, яка прагне забезпечення відкритого доступу, необмеженого розповсюдження, операційної сумісності та довготермінової архівації».

Керівництво визначає наступні кроки щодо здійснення публікації відкритого доступу:

Крок 1. Забезпечення доступу до рукопису статті.

Електронна копія опублікованої версії статті або рецензований рукопис має бути розміщено у депозитарії для наукових публікацій. Вказане має бути зроблено так рано, як це можливо, найпізніше – одразу після публікації. Вказаний крок має бути зроблений, навіть якщо обрана модель відкритого доступу через видання журналу («золотий» відкритий доступ).

Стаття має бути розміщена в електронному форматі, що дозволить використовувати різні інструменти для роботи з таким документом (текстові або публічно відомі формати).

Має бути забезпечена можливість читати таку публікацію он-лайн, завантажити на комп'ютер та роздрукувати. Також, якщо додаткові права (право копіювання, розповсюдження, дослідження, утворення Інтернет-посилань, дослідження тексту, сканування) збільшують корисність використання публікації, та бенефіціарії повинні докласти всіх зусиль для надання користувачам настільки широкого переліку прав, наскільки це можливо.

Окрім рецензованих наукових публікацій рекомендовано забезпечити відкритий доступ до інших типів наукових публікацій. Деякі з них можуть, інколи навіть не бути прорецензовані, в тому числі: монографії, книги, матеріали конференцій і джерела, що не контролюються видавництвами, наприклад, звіти.

Сховищем для наукових публікацій є інтернет-архів. Бенефіціарію не варто обирати репозиторій, який встановлює права на публікації та може закрити доступ до видань.

Рекомендується використовувати Відкриту для доступу інфраструктуру для досліджень у Європі (*OpenAIRE*)⁶. *OpenAIRE* також пропонує послуги для дослідників, такі як Національні столи відкритого доступу. Корисні списки репозиторіїв наведені у реєстрі репозиторіїв відкритого доступу (*ROAR*, <http://roar.eprints.org/>) та Довіднику репозиторіїв відкритого доступу (*OpenDOAR*, <http://www.opendoar.org/>). До тогож, бенефіціарій повинен забезпечити депозитування даних досліджень, необхідних для перевірки результатів, представлених у наукових публікаціях.

При застосуванні цієї моделі з автором підписується відповідний договір стосовно обсягу прав з вільного доступу та забезпечується доступ до публікацій з використанням певного виду ліцензії відкритого доступу.

Крок 2. Забезпечення доступу до публікації.

Після здачі публікації і, по можливості, даних, що лежать в основі публікації, має бути забезпечено відкритий доступ до публікації через обраний репозиторій.

Можливі два способи виконання цієї вимоги.

1. Самоархівування («зелений» відкритий доступ). Бенефіціари можуть розмістити остаточний рецензований рукопис до репозиторія за їх вибором. У цьому випадку вони повинні забезпечити відкритий доступ до публікації принаймні через шість місяців після публікації (дванадцять місяців для публікації у галузі соціальних і гуманітарних наук).

2. Здійснення публікації з забезпеченням відкритого доступу («золотий» відкритий доступ) видавцем наукового журналу одразу після видання журналу. При цьому витрати видавця (1,5–3 тис. дол.) компенсуються за рахунок наукового проекту. Знову підписується відповідний авторський договір з автором, та використання надається через ліцензію відкритого доступу.

Відповідно до Керівництва, монографії також можуть бути опубліковані або через «простий» відкритий доступ або через гібридну бізнес-модель. Витрати авторів на обробку їхньої публікацій (*APCs*) в умовах відкритого доступу сплачуються за рахунок коштів наукового проекту під час його реалізації.

Також має бути забезпечено відкритий доступ (через репозиторій) до бібліографічних метаданих, які ідентифікують публікацію.

Щодо охорони прав інтелектуальної власності Європейська комісія рекомендує залишати авторське право за автором та надавати адекватні ліцензії видавцям, а також використовувати ліцензії *Creative Commons* (*CCBY*; <http://creativecommons.org/licenses/>).

⁶ www.openaire.eu

Комерційне розповсюдження наукових видань. Гібридна модель. Узагальнення досвіду охорони авторського права у випадку публікації творів у відкритому доступі або комерційному використанні свідчить про застосування таких моделей щодо авторського права ⁷.

А. Залишення авторського права за авторами. Так, у журналі відкритого доступу *Electronic Journal of Comparative Law (EJCL)* політика у відношенні авторського права передбачає, що:

- автор залишає авторське право за собою;
- вказується можливість або заборона використання тексту статті у приміщеннях навчальних закладів, проте дозвіл на інші види використання має бути надано автором безпосередньо;
- журнал просить надати йому ліцензію лише на опублікування статті як першому видавцеві;
- автор зобов'язаний зазначити *EJCL* як джерело навіть у випадку, якщо автор публікує таку ж статтю пізніше в іншому виданні;

Наведені у цьому прикладі умови використовуються багатьма журналами відкритого доступу «першої хвили».

В. Комерційне використання. *British Medical Journal (BMJ)* та *Nucleic Acid Review* вимагають ексклюзивну ліцензію від автора на першу публікацію статті та на отримання всіх прав щодо комерційного використання статті. Крім того *BMJ* виплачує автору відсоток роялті, якщо вони здійснюють комерційне видання або розповсюдження.

С. Гібридна модель: комерційне видання та видання з відкритим доступом. Політика у відношенні авторського права видавництва *Elsevier* така ⁸:

- для підписних видань: авторське право передається видавництву. Автор залишає за собою академічні права на розміщення статті в Інтернет-депозитарії та її використання. При цьому видавництво може сплачувати автору роялті або фіксований платіж;
- для статей з відкритим доступом: права визначаються ліцензією щодо передачі виключних прав, що відноситься до всіх баз даних видавництва відкритого доступу.

Права авторів щодо використання рукопису, прийнятого до видавництва, або опублікованої статті:

- використання на конференціях, зустрічах, або для викладання;
- внутрішнього тренінгу компанією, де вони працюють;

⁷ Esther Hoorn, Maurits van der Graaf Copyright Issues in Open Access Research Journals. The Authors' Perspective / DLib Magazine, February 2006, Volume 12 Number 2.

⁸ Author Rights <http://www.elsevier.com/journalauthors/authorrightsandresponsibilities>

– надсилати свої індивідуальні статті колегам для дослідницьких цілей («академічний обмін»). Проте це виключає будь-яку систематичну або організовану розсилку опублікованої статті;

Права авторів щодо розміщення статей он-лайн

Розміщення он-лайн	Підписні видання			Статті відкритого доступу		
	Препринт	Прийнятий рукопис автора	Опублікована стаття	Препринт	Прийнятий рукопис автора	Опублікована стаття
Розміщення на сервері препринтів (прийнятий рукопис автора може бути розміщений у репозитарії <i>arXiv</i>)	+	-	-	+	+	+
Самостійне розміщення на сайтах відкритого доступу, управління якими здійснюється автором або установою автора з науковою метою	+	+	-	+	+	+
Вимога щодо зберігання або розміщення у предметно-орієнтованих або централізованих репозитаріях	+	-	-	+	+	+
Використання або розміщення для комерційних цілей або з метою заміни послуг, що надаються журналом	-	-	-	Тільки за CC BY	Тільки за CC BY	Тільки за CC BY
Розміщення вихідних дослідницьких даних у репозитарії	+	+	+	+	+	+

- використовувати у компіляціях (збірниках) творів автора;
- включати до тез та дисертацій;
- використовувати частини тексту або витяги з статті в інших творах;
- готувати деривативні праці в інших не комерційних цілях.

Щодо прав використання творів споживачами політика у відношенні журналів та книжкових видань видавництва *Wolters Kluwer Law & Business* є такою ⁹.

Використання матеріалів видавництва іншими ніж автор особами передбачає звернення до видавництва з проханням надати дозвіл щодо копіювання, передруку або електронного використання матеріалів або щодо перекладу.

Запит щодо передруку або копіювання більш ніж половини журналу або більше третини книги не буде розглядатися.

⁹ Rights and Permissions Guide <http://authors.wolterskluwerblogs.com/#rights>

Особи мають право використовувати матеріали видавництва у випадках «вільного використання» – для критичних зауважень, коментарів, новин, навчання, досліджень або пародії. В той же час при зазначеному використанні мають враховуватися такі чинники:

- мета використання, а також чи передбачається використання з комерційними або некомерційними цілями;
- обсяг матеріалу, що використовується (у порівнянні з обсягом усього твору);

Дозвіл потрібно отримувати для:

- здійснення копій (включаючи матеріали для лекцій);
- розсилки матеріалів електронною поштою (до 250 отримувачів);
- використання у системі Інтранет (для використання у компаніях, організаціях, університетах за умови захисту паролем).

Удосконалення законодавства та практики охорони авторського права при виданні наукової продукції в Україні. Наведені підходи щодо авторсько-правової охорони наукових видань у Європі актуалізують низку питань щодо введення в Україні в цілому та зацікавленими науковими установами зокрема сучасних авторсько-правових стандартів видання наукових журналів.

1. Вказане стосується визначення принципів вільного доступу до наукових статей.

Враховуючи, що в Україні відсутні політичні документи на державному рівні з цього питання (в США, зокрема, – це директива Президента США, в ЄС – рішення Єврокомісії), доцільним є обговорення розробки рекомендацій чи принципів вільного доступу до наукових статей в державних академіях наук, університетському середовищі.

У цьому випадку доцільною була б розробка авторсько-правового стандарту, що стосується взаємовідносин з автором (які права автор передає, які права є у автора з використання публікації або рукопису самостійно), які депозитарії інститутом або іншими організаціями для «зеленого» доступу можуть створюватися, а також на умовах яких ліцензій вільного доступу надає інститут або видавництво статті для вільного доступу.

2. Стосується можливості використання в Україні ліцензій вільного доступу. Їх застосування потребує внесення змін до законодавства. Поки що, до внесення змін до законодавства є можливість з певними змінами застосування таких ліцензій для користувачів з інших країн, де визнається можливість застосування Інтернет-ліцензій, а також у певній формі для користувачів в Україні.

3. Доцільним є визначити перспективи комерційного використання

наукових видань установ НАН України в електронному середовищі (наприклад, стосовно здійснення перекладу статей та їх продажу за запитом іноземних споживачів), а також в цілому – щодо стратегії цифрового видання. У цьому випадку здійснити підготовку відповідних рекомендацій та типових договорів для авторів, наукових установ та користувачів.

4. Важливою є подальша розробка інструментальних технічних засобів, *web* платформ, за допомогою яких наукові установи розміщували б свої видання для вільного та комерційного доступу за єдиними стандартами.